

Mestské opevnenie Zvolena do konca 16. storočia v písomných prameňoch

RADOSLAV RAGAČ

Abstrakt: Príspevok mapuje na základe archívnych dokumentov málo známe počiatky zvolenského mestského opevnenia do konca 16. storočia. Je chápaný, ako archívny výskum a podklad pre budúci systematický archeologický výskum. Prvé správy o mestskej priekope pochádzajú z roku 1465, z obdobia stredoveku sú správy aj o valoch s palisádou a o sústave drevených mestských mostov. Autor sa venuje premenám tejto stredovekej mestskej fortifikácie v 16. storočí v súvislosti s tureckou expanziou v Uhorsku. V roku 1548 padlo rozhodnutie postaviť mestskú vežu pri farskom kostole, ktorého okolie tvorilo obrannú líniu stredu mesta. Príspevok je chronologicky ohraničený koncom 16. storočia, keď začala vznikať kamenné mestské opevnenie.

Kľúčové slová: Zvolen – mesto, opevnenie – priekopa – palisáda – archívny výskum.

The Fortifications of Zvolen in Written Records up to the late 16th Century

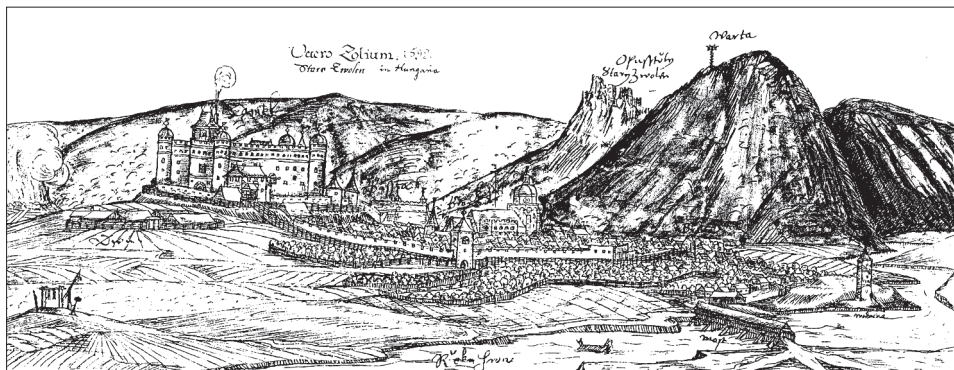
Abstract: This contribution maps, on the basis of archive records, the lesser-known beginnings of the Zvolen town fortifications, before the end of the 16th century. Such archive research provides a foundation for a future systematic archaeological investigation. The first records of the town moat date to 1465; in the Middle Ages there were also records of ramparts with a palisade and a system of wooden town bridges. The author explores the transformations of the medieval town fortifications in the 16th century in particular reference to turkish expansion in Hungary. In 1548 the town council decided to build a municipal tower next to the parish church, the surroundings of which made up the defence line of the town centre. The contribution is chronologically demarcated by the end of the 16th century, when erection of stone fortifications began.

Key words: Zvolen – town – fortification – moat – palisade – archive research.

Opevnenie mesta Zvolena a hlavne jeho počiatky nie sú doteraz príliš známe. Doterajšia literatúra sa venovala takmer výlučne len mladšej kamennej fáze mestského opevnenia pochádzajúcej z konca 16.–17. storočia (Bánik 1891, 12, 16, 38; Menclová 1954, 51, 53–55; Zrebený 1976, 117–118). O jeho starších dejinách bolo zatiaľ známe len veľmi málo. D. Menclová napríklad nepredpokladá v stredoveku mestské opevnenie Zvolena a vznik mestských priekop a palisád datuje len k roku 1541 (Menclová 1954, 47). G. Balaša predpokladá v stredoveku palisádu – *drevený plot* a v druhej polovici 15. storočia priekopu. Vznik mestských hradieb datuje striedavo k rokom 1541 a 1635 (Balaša 1959, 28, 34). Údaje z prác J. Bánika a G. Balašu v roku 1993 nepresne skompiloval J. Beňovský (Beňovský 1993, 57, 58). Cieľom príspevku je preto zmapovanie jeho staršej etapy v archívnych dokumentoch, ako podkladu pre jeho budúci interdisciplinárny výskum. Významným prameňom pre poznanie dejín mestského opevnenia je dvojica známych a často reprodukovanych Willenbergových vedút mesta Zvolena z roku 1599.

Menší dekrét kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1405, ktorého originál sa zachoval až do súčasnosti aj vo zvolenskom mestskom archíve, predpokladal, že uhorské slobodné kráľovské mestá, medzi ktoré patrili aj Zvolen, majú mať kamenné opevnenie (Rábik 2005, 214–215). V priebehu stredoveku a ani hlboko do 16. storočia však k jeho realizácii vo zvolenskom prípade nedošlo. Nepochybnou príčinou bola nedostatočná hospodárska sila mesta, ktorého ekonomika založená na remeselnej výrobe a poľnohospodárstve nemohla konkurovať okolitým prosperujúcim strediskám banskej ťažby (Marsina 1989, 802). Nešlo však o ojedinelý jav. Aj susediaca a hospodársky omnoho silnejšia Banská Bystrica bola súvisle opevnená až v priebehu 16. storočia. Významným impulzom pre opevňovacie práce v 16. storočí bol rok 1544 – pád Ostrihomu do tureckých rúk a hrozivé správy o postupe tureckých armád na sever. Nasledoval pád významnej novohradskej pevnosti – hradu Filákov (1554) a prehratá krvavá bitka pri Sečanoch (1562) a Turci začali bezprostredne ohrozovať

región stredoslovenských banských miest. Zvolenský zámok sa stal pohraničnou pevnosťou a súčasťou obrannej línie proti Turkom a bol nimi trvalo ohrozovaný. Reakciou na stratu Filákova bola požiadavka Najvyššej vojenskej rady opevniť Zvolenský zámok a menovanie zvolenského župana Jána Balašu na čelo novozriadeného Banského kapitanátu (Zrebený 1976, 116). Na opevňovaní zámku sa v 16. storočí vystriedalo viacero talianskych staviteľov – Francesco Pozzo, Giovanni Maria Italus, Sigismondo da Prato veteri a nakoniec roku 1578 Giulio Ferrari – stavitel bastiónu pri zámku a Nicolao Candido (Menclová 1954, 52–53). Po bitke pri Sečanoch vznikol Preddujanský dištrikt a v regióne banských miest obranný systém strážnych postov slúžiacich na včasné varovanie pred Turkami. Jedným z jeho prvkov bola aj strážna veža na Pustom hrade. Opevňovania Zvolena sa týkal aj zákonný článok 27 z roku 1576. Na Zvolenskom zámku bola trvalo umiestnená cisárska vojenská posádka. V roku 1576 dosahovala počet 200 mužov so 100 koňmi (Pálffy 1995, 153). V roku 1583 mala zvolenská posádka 100 nemeckých žoldnierov, ďalší 320 uhorskí vojaci boli sčasti rozmiestnení na hrade Dobrá Niva aj v podriadených pevnostkách v Kozelníku, Očovej, Sáse a vo Zvolenskej Slatine (Pálffy 1995, 163). V 60.–70. rokoch 16. storočia boli opevňované aj blízke hrady ležiace na komunikáciách vedúcich k Zvolenu, napríklad Vígláš (Hanuliak–Ragač 2002, 283–287). Až do druhej polovice 17. storočia však neboli zvolenská mestská fortifikácia a opevnenie zámku prepojené do jedného funkčného celku. Stalo sa tak až okolo roku 1667 (Bánik 1891, 12, 16).

Obr. 1. Willenbergova veduta z roku 1599.

Abb. 1. Stadtansicht von Zvolen aus dem Jahr 1599 von J. Willenberg.

Počiatky zvolenského mestského opevnenia môžeme v archívnych dokumentoch sledovať od roku 1465, odkedy sú medzerovito zachované mestské knihy. Prvýkrát sa už v roku 1465 v písomných prameňoch spomína aj mestská priekopa – *fossatum civitatis*, ktorá ležala v časti mesta zvanej *Hottergas*. Išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o predmestie, ktoré ležalo severne od zvolenského námestia, pri moste cez Hron (MZ 1465). Dá sa predpokladať, že spomínaná priekopa ho oddeľovala od vnútorného mesta. V roku 1466 mesto opätovne zaplatilo za prehlbovanie tentoraz bližšie neidentifikovanej priekopy – *fossatum*, pravdepodobne však vhodnej s predchádzajúcou (MZ 1466). Údržba mestskej priekopy – *rippa civitatis* sa opäť spomína medzi mestskými výdavkami aj v nasledujúcom roku. Mestskí funkcionári vyplatili v roku 1467 dvom robotníkom ako mzdu malú sumu 10 denárov (MZ 1467). Na základe veľkosti výdavkov vynaložených mestom na údržbu mestskej priekopy v priebehu rokov 1465–1466 (po 1/4 zlatého) a v roku 1467 je isté, že išlo len o jej drobné úpravy. Ide o stopy periodického čistenia priekopy od naplavenín a s tým spojeného už spomínaného prehlbovania. Mestská priekopa je teda nepochybne ešte staršia. Jej skutočný vek však pre absenciu písomných prameňov môžeme len odhadnúť. Podľa nášho názoru však nepochybne existovala už v polovici 15. storočia, v časoch bojov o nástupníctvo v Uhorsku. Presnejšie umiestnenie mestskej priekopy v teréne poznáme z roku 1499. V uvedenom roku sa preboril mestský most a prebehli aj výraznejšie úpravy mestskej priekopy, ktorá bola vykopaná okolo

námestia – *in fossatis circuitus civitatis* (MZ 1499). V tomto prípade však podľa vynaloženej sumy išlo už o väčšie stavebné úpravy priekopy. Mesto za ne totiž vyplatilo spolu sumu 6 zlatých a 25 denárov. Zvolenský mešťania zároveň v tom istom roku opravovali aj priekopu, ktorá ležala na ulici blízko domu mešťana Škrtlíka – *in platea penes skrtliq.* Zatiaľ nevieme, či išlo o označenie úseku veľkej priekopy okolo celého námestia, alebo o inú samostatnú priekopu – súčasť mestského opevnenia. Mestská priekopa vyžadovala podľa

Obr. 2. Výrez z druhej Willenbergovej veduty zobrazujúci jednu z drevených brán na západnej strane mestského opevnenia v roku 1599.

Abb. 2. Ausschnitt aus einer zweiten Stadtansicht von J. Willenberg mit Abbildung eines der Holzttore an der Westseite der Stadtbefestigung im Jahr 1599.

periodicity výdavkov zachytených v mestských knihách pomerne častú údržbu. Jej opravy prebiehali podľa potreby aj na začiatku 16. storočia. Veľká úprava priekopy vykopanej okolo námestia – *reformacio fossati in circulo* prebehla v roku 1513. V roku 1554 sa spomína priekopa na severnej strane mesta smerom na obec Rybáre – *fossa versus Ribar* (MZ 1554). Mesto uhradilo bližšie nešpecifikované práce v cene 12 zlatých (MZ 1513). Zaujímavý údaj o organizácii opevňovacích prác poznáme z roku 1555. V tomto roku sa na úprave priekop podieľali aj mestskí poddaní z Lieskovca a Bacúrova. Časť opracovaných drevených trámov bola dovezená po Hrone (MZ 1555).

Priekopa okolo námestia nebola v stredoveku jediným ochranným prvkom mesta. Začiatkom 16. storočia sa v mestských účtoch viackrát spomína aj drevená palisáda – *munitiones schranki*. Mesto palisádu opravovalo v rokoch 1519 a 1521 (MZ 1519, 1521).

V polovici 16. storočia vybudovali mešťania novú líniu mestského opevnenia oproti Zvolenskému zámku. Vykopali priekopu a postavili novú drevenú bránu s mostom. Práce začali v roku 1547, keď vznikol most a tiež val (MZ 1547). Pravdepodobne túto líniu opevnenia zachytáva na svahu hradného kopca aj Willenbergova veduta z roku 1599. Zobrazenie je pravdepodobne nepresné, pretože most s bránou je nelogicky posunutý asi do polovice hradného kopca a vytvára dojem akéhosi podjazdu. D. Menclová ju chápe, ako časť vonkajšieho opevnenia Zvolenského zámku (Menclová 1954, 53). Pri pohľade na vedutu je však zrejmé, že je to súčasť opevnenia mesta. Na práci novej línie opevnenia pracovali tesári a mlynár z radov zvolenských mešťanov. Mesto nakúpilo aj železné zámky a iné kovania na opravu mestských brán. V mestskom opevnení boli v tomto období spolu štyri drevené brány na štyroch uliciach – *portas in quatuor plateis*, ktorých veľká oprava je doložená v roku 1552. Pre potreby brán mesto zakúpilo 40 drevených dosiek (lát). Bránam venovali Zvolenčania trvalú pozornosť a v roku 1554 dali vyrobiť k zámkam nové kľúče (MZ 1554). Okrem týchto veľkých brán poznáme aj bránku na západnej strane pri farskej záhrade, ktorá existovala už v roku 1553 (MZ 1553). Bránka bola zaistená železnou reťazou so zámkom. Opevňovacie práce svojimi listinami podporil aj panovník Ferdinand I. Habsburský, ktorý mešťanom dovolil ťažiť potrebné drevo aj v lesoch patriacich k zvolenskému hradnému panstvu (Zrebený 1976, 116).

Už v 60. rokoch 15. storočia sa v mestských knihách spomínajú aj výdavky na mestské mosty, zvyčajne žiaľ bez presnejšej lokalizácie. Drevené mosty vedúce cez mestskú priekopu mešťania opravovali v rokoch 1510 a 1515 (MZ 1510; 1515). V roku 1510 opravovaný most vedúci cez priekopu je aj bližšie identifikovaný, ako nachádzajúci sa vedľa domu mešťana Myhlena (50 denárov). Drevený Hronský most zachytený na vedute z roku

1599 má takisto stredoveký pôvod. Na vedute je aj viditeľná ochrana jeho pilierov proti ladochodom. V prameňoch sa priamo ako – *pontus Gran* spomína v roku 1516. Nevy-
lučujeme, že tohto mosta sa týka aj už spomínaný údaj z roku 1499 o prelomení mosta.
Po prelomení mosta išli mešťania rokovať na Zvolenský zámok ohľadom jeho opravy.
Výsledok rokovania nepoznáme, v účtoch sa vystupujú len výdavky za víno minúté pri
vyjednávaní. Zaujímavosťou je veža stojaca na brehu Hrona neďaleko Hronského mosta
zachytená na vedute z roku 1599, kde je označená ako vodná veža – *wodna*. Nešlo o súčasť
mestského opevnenia, ale pravdepodobne o budovu zvolenskej mýtnice, ktorá existovala
už stredoveku. Mýto je vo Zvolene písomne doložené už v roku 1393 (Marsina 1989, 803).
Na jednom z mostov bola už v stredoveku, v roku 1511, drevená búdka – *stubella*, asi vo
funkcii strážnice (MZ 1511).

Druhá vnútornú líniu obrany mesta tvoril areál farského Kostola sv. Alžbety stojaci
uprostred zvolenského námestia. Kostol bol stavebne spojený so stredovekou mestskou
radnicou pristananou k sakristii a lodi kostola, ktorú neďávno archeologicky preskúmal
V. Hanuliak (Hanuliak 2003, 317–324). Areál kostola bol obohnaný kamenným múrom,
ktorý ohraničoval plochu pochovávaná na prikostolnom cintoríne. V areáli sa nachádzal
aj špitál, drevená zvonica, ktorá do roku 1551 slúžila ako hodinová veža a v exteriéri na
severnej strane blízko stojaca budova mestskej školy (Ragač 2002, 127–130; Ragač 2002a,
15–19). V polovici 16. storočia sa fortifikačná funkcia areálu posilnila stavbou novej ka-
mennej mestskej strážnej veže pri kostole. Veža vznikla v rokoch 1548–1552. Pristavali ju
k lodi kostola. Podľa mladšieho záznamu v mestskej knihe bol jej základný kameň položený
12. 9. 1548 a murári dostali aj tradičné prepitné (MZ 1548). Stavebníkom veže bolo mesto
Zvolen a stavbu realizovali nasledovní majstri: murár Jakub, Pavol Jacobi a kamenár Krištof.
Mesto remeselníkom vyplatilo spolu vyše 400 zlatých a nakúpilo aj stavebný materiál (MZ
1548–1551). V roku 1551 boli na veži umiestnené mestské hodiny (Ragač 2002, 127–130).
Na ochodzí veže boli trvalo umiestnení strážnici. Vo veži bola kachľami vykurovaná strážnica
– *hypocaustum*. Opravy kachiel prebehli napríklad v roku 1559 (MZ 1559). Okrem toho veža
slúžila aj na skladovanie mestského obilia a olova (Ragač 2000, 40). Podobne koncipované
veže vznikli aj vo viacerých iných slovenských mestách a mestečkách, napríklad v Brezne,
či v Pezinku. Súčasťou obrany mesta bola aj organizácia mešťanov, ktorí mali mesto rozde-
lené na obranné úseky – *dekúrie*. Tých bolo spolu 15 s veliteľmi, na čele obrany mesta stál
mestský kapitán (Zrebený 1976, 117).

Opevnenie mesta vo forme priekopy s palisádou existovalo až do začiatku 90. rokov 16.
storočia. V roku 1590 začali zvolenský mešťania so stavbou kamenných mestských hradieb
(Zrebený 1976, 117–118). V tomto období vznikol aj bastión zámockého opevnenia. Stavebné
práce začali na opevňovaní exponovanejšej východnej časti obvodu námestia, vznikla však
už aj bašta na západnej strane opevnenej len palisádou. Pred rokom 1600 bola opevnená už
takmer polovica areálu mesta bez predmestia pri Hronskom moste. Predmestie zostalo aj
neskôr trvalo mimo mestských hradieb. Ako autori opevnenia sú uvádzaní talianski stavitelia
Giulio Ferrari a Nicolao Candido (Menclová 1954, 53; Zrebený 1976, 118). Tento stav zachy-
távajú aj Willenbergove veduty z roku 1599. Až do polovice 17. storočia však bola opevnená
len časť obvodu námestia. Opevňovacie práce trvali s prestávkami až do 60. rokov 17. storočia
(Báňik 1891, 15–16), čo však už presahuje chronologické vymedzenie príspevku.

K tisku doporučil prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Pramene a literatúra

- BALAŠA, G., 1959: Príspevok k dejinám Zvolena. Bratislava.
BÁŇIK, J., 1891: Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický. Turčiansky svätý
Martin.
BEŇOVSKÝ, J., 1993: Z histórie 1526–1918. In: Zvolen, monografia k 750. výročiu obnovenia mestských
práv, 56–81. Martin.

- HANULIAK, V., 2003: Archeologický doklad zaniknutej radnice vo Zvolene, AH 28, 317–324.
- HANULIAK, V.–RAGAČ, R., 2002: Hrad Víglaš v období 14.–18. storočia, AH 27, 279–289.
- MARSINA, R., 1989: K najstarším dejinám Zvolena, HČ 37, 793–803.
- MENCLOVÁ, D., 1954: Hrad Zvolen. Bratislava.
- PÁLFFY, G., 1995: A magyarországi és délvideki vegvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei, Hadtörténelmi közlemények 108, 1995, 1, 114–186.
- RÁBIK, V., 2005: Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 16, 207–218.
- RAGAČ, R., 2000: Zvolenská radnica v písomných prameňoch do konca 16. stor., AH 25, 33–41.
- 2000a: Neskorostredoveké mestské stavebné aktivity v okolí zvolenského farského Kostola sv. Alžbety, Pamiatky a múzeá 1/2000, 15–19.
- 2002: Zvolenské mestské hodiny do polovice 17. storočia, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica XLV. Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické FF UK v Bratislave, 127–130.
- ZREBENÝ, A., 1976: Zo starších dejín Zvolena, Vlastivedný časopis 25, 1976, 3, 114–121.
- MZ – Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen, inv. č. 1 – Najstaršia mestská kniha I (roky 1465–1503); MZ, škat. 11 – Mestská kniha II (roky 1509–1519, 1546–1562); MZ, škat. 11 – Mestská kniha III (roky 1520–1521) – pozri výdavkové časti z jednotlivých rokov.

Zusammenfassung

Die Stadtbefestigung von Zvolen (Altsohl) bis zum Ende des 16. Jahrhunderts in schriftlichen Quellen

Der Beitrag erfaßt aufgrund von Archivdokumenten die wenig bekannten Anfänge der Stadtbefestigung von Zvolen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Die Fachliteratur hat darüber bislang nur fragmentarische und sich widersprechende Berichte gebracht. Die untersuchten Hauptarchivquellen bildeten die ab 1465 nur lückenhaft erhaltenen Zvolener Stadtbücher. Der Verfasser nimmt jedoch an, daß der Stadtgraben aus einer älteren Zeit stammt und mindestens bereits ab Mitte des 15. Jahrhunderts existiert hat. Zur Wende des 15./16. Jahrhunderts begegnet man in den Quellen auch einer Palisade und einem städtischer Holzbrückensystem. Mitte des 16. Jahrhunderts intensivierte die Stadt nach dem Fall von Esztergom (Gran, 1544) und Filakovo (Fileck, 1554) die Arbeiten an ihrer Verteidigung. In den vierziger Jahren entstand eine neue Stadtbefestigungslinie mit Graben, einem Wall und einem Holztor gegenüber dem Schloß Altsohl. Im Jahr 1548 begann der Bau eines Stadtttores aus Stein, der an das Schiff der in der Mitte des Altsohler Markplatzes stehenden St. Elisabeth-Kirche angebaut wurde. Der Turmbau stärkte die Aufgabe des durch eine Steinmauer umfriedeten Kirchenareals als Verteidigungslinie des Altsohler Marktplatzes, worin sich auch das Rathaus, ein Krankenhaus und in der Nähe auch eine Schule und eine Markthalle befand. Der Turm diente als Wachturm, ab dem Jahre 1551 war an ihm auch die Stadtuhr angebracht. Chronologisch ist der Beitrag bis zum Ende des 16. Jahrhunderts begrenzt, als man damit begann, eine Stadtbefestigung aus Stein zu errichten.

Deutsch von Bernd Magar

